

Renk Kavramının Türkçedeki İfade Özellikleri

Elif Kuyumcu

ORCID- 0000-0003-1638-462X*

Öz

Renkler insan düşüncesinde ve duygularında ve doğal olarak dilde önemli bir yer tutmaktadır. Türkçe ister ağız edebiyatında isterse de yazılı edebiyatta renk ifade eden kelimelerle zengindir. Bu kelimeler Türkçenin sözlüklerinde ve abidelerinde özel bir yer almakta ve zengin semantik özellikler taşımaktadır. Somut örneklerle bu renk nüanslarının semantik, işlevsel ve gramer özelliklerinin üzerine Türkoloji’de kıymetli araştırmalar olsa da ayrı ayrı yöntemlerle bu meselenin daha derinden işlenmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Makalede ak, al, kara, sarı, gök, yeşil, boz, doru, yağız renklerine ayrıca dikkat çekilmiş ve bu konuya açıklık getirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Renk, Ak, Al, Kara, Gök, Yeşil, Boz, Sarı, Epiyet.

Gönderme Tarihi: 27/02/2020

Kabul Tarihi:25/03/2020

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, E-Mail: elif-kuyumcu@hotmail.com

The Expression Characteristics of the Concept of Colour in Turkish

Elif Kuyumcu

ORCID- 0000-0003-1638-462X

Abstract

Colours have a great importance of human's opinions, feelings and language. Turkish is very rich with words that Express colors whether in oral literature or written literature. These words also take place in Turkish dictionaries and monuments and have rich semantic properties. Although there are valuable researches in Turcology on the semantic, functional and grammatical properties of these color nuances with concrete examples, this issue needs to be handled more deeply by separate methods. In this article; White, red, black, yellow, sky, dun, chestnut colours were also noted and tried to clarify this topic.

Keywords: Colour, white, red, black, yellow, sky, dun, chestnut, epithet

Received Date: 27/02/2020

Accepted Date: 25/03/2020

Слова цветообозначения и их семантические особенности в тюркских языках

Резюме

В разное время у тюркских народов цветное обозначение имело большое значение. В цветовой символике тюркских народов особое значение имели следующие слова названия цветов: kara – «чёрный», ak – «белый», gök – «синий» или «зелёный», al, kızıl – «красный» или «алый», sarı – «жёлтый», boz – «серый» или «сивый». Цветовая символика может видоизменяться. Например, обозначение сторон цвета: красный или белый – юг, чёрный – север, голубой – восток, белый – запад. Цвета в тюркских языках существуют преимущественно в следующих значениях: физическая характеристика, ориентир, суша, земля, материк, сила, могущество. Названия цветов в тюркских языках часто используется как первый элемент словосочетаний, обозначающих этнонимы, топонимы, антропонимы. Большое значение в изучении названия цветов в тюркских языках имеют словари разного периода и тюркские памятники.

Ключевые слова: цвет, ак, ал, кара, гёк, зелёный, боз, эпитет.

Получено: 27/02/2020

Принято: 25/03/2020

Giriş

Edebi-psikolojik çerçevede ele alacağımız renk/boya kavramı, aklıyla hareket edebilen tüm canlıların zihninde fizyolojik tanımından çok daha fazlasını işaret etse de fizyolojik olarak renk, nesnelere çarpan ışığın yansımalarıyla gözümüzde oluşan duyumlardır. Renkler ana renkler (kırmızı, sarı, mavi) ve ara renkler (yeşil, turuncu, mor) olarak ikiye ayrılır. Bu ayrım yalnızca fen araştırmalarına ışık tutmakla kalmayıp sanatsal araştırmalara (resim, heykel) ve edebi-sözel araştırmalara da ışık tutar. Öyle ki ana renklerle ilgili Türk mitolojik inanışları ile eski metinlere bakıldığında zaman ara renklerle göre mecazi anlam boyutunda ne kadar fazla örneklendirildiklerini rahatlıkla kıyaslayabiliriz. Başka bir bakış açısıyla diyebiliriz ki bilimsel anlamda ana renkler sanatsal ve şifahi anlamda da ana renk oluşlarını korumaktadır.

Renk kelimesi Farsça kökenlidir. Renk anlamını karşılayan Türkçe sözcük ise bodumak fiilinden +Ig son eki ile türeyen “boyag” kelimesidir. Bu sözcük günümüzde ise “boya” olarak yaşamaktadır. Boya kelimesi bugün de varlığını “boya-“ fiil şekli, renklendirmek için kullanılan malzeme anlamında isim şekli, renkli veya rengarenk anlamına gelen “boyalı”, renksiz anlamında “boyasız”, bir meslek erbabı “boyacı” gibi sıfat şekilleri ile sürdürür. Boya ile ilgili deyimlerimiz de oldukça sık kullanılır: “Al kanlara boyanmak, boyacı küpü değil ki hemen daldırıp çıkarasın, boyacı küpüne girmiş gibi, göz boyamak...”. Bu deyimlerde boya kelimesi genellikle değişiklik, değişik göstermeye çalışma anlamlarında kullanılırken kimi zaman olumlu kimi zaman olumsuz bir tutum yansıtılmıştır. Ancak göze çarpan ilk anlam her ne olursa olsun değişikliktir. Boya sözcüğü tarihin çok eski çağlarından beri değişik şekilleriyle Türk dünyası içinde yaşamıştır. Codex Cumanicus’tan İrşadül-Mülük’e kadar çok sayıda Türk eserinde geçtiği gibi günümüzde de gerek bilimsel anlamda gerekse halk deyişlerinde yaşamaya devam etmektedir.

“Boya” bir tarafta dururken dilimize daha sonraları girmiş olan “renk” sözcüğünün de tarihi bir hayli eskidir. Bu sebeptendir ki yine pek çok deyim bu sözcük etrafında inşa olmuştur: “Rengi gitmek, rengi kaybolmak, rengi solmak, renk katmak, rengi kaçmak, rengi atmak, renk kazanmak, işin rengi değişmek, renk vermemek,

rengini belli etmek, renkten renge girmek” gibi. Tüm bu deyimlere baktığımızda rengin mecazi anlamda kimi yerde boya kelimesi gibi farklılık, değişiklik anlamına geldiğini kimi yerde de mutluluk, enerji, yeni bakış açıları, taraf gibi anlamlara geldiğini görürüz. Özellikle deyimlerde yaşayan taraf ve yön anlamı daha sonra da bahsedeceğimiz gibi yönlerin renklerle bildirildiğinin en güçlü kanıtlarındandır. Tarihte birçok Türk devleti bulunduğu konumun yönüne göre isimlendirilmiştir. Sözcüklerde kullanılan renk isimleri gerek tarihi ve ilkel bir navigasyon görevi görmekte gerekse mecazi anlam katmanları şeklinde bilgi sunmaktadır. Renk isimlerinin zengin dünyası bazı anlarda bizi geleneklere götürürken bazı anlarda mitolojik esintileri bir fırtına kararlılığı ile gözlerimizin önüne sermektedir.

Renkler konusunda Kuran-ı Kerim’de de ilgi çekici ifadeler vardır. Nahl Suresi 13. ayette: “Sizin için yeryüzünde çeşitli renk ve biçimlerde yarattığı şeyleri de sizin hizmetinize verdi. Öğüt alan bir toplum için bunda dersler vardır.” denir. Allah yalnız nesnelere veya olgulara bizim için yaratıp bırakmamıştır. Renklerin her birine daha başka anlamlar ve özellikler yükleyerek bizim idrak sınırlarımızı da zorlamıştır. Yeryüzünde canlı cansız tüm varlıklar; bitkiler, hayvanlar, insanlar çeşitli renklerde yaratılmıştır. Bu renkler onların özelliklerine de işaret eder. Siyahi insanların güçleri ile beyaz insanların güçleri aynı değildir. Hatta bu iki farklı renkte insan evladına isabet edecek hastalıklar bile belli oranlarda değişmektedir. Allah renkleri bile içine büyük sırlar koyarak bize armağan etmiştir. Geçmişten beri hastalıkların çoğu hastanın yüzünün rengine bakılıp tahmin edilebildiği gibi, duyguların çoğu da yüzümüzün renginden anlaşılabilir. Uzman doktorlar çalışmalarında belli başlı hastalıkların tedavisi için “kırmızı renkli meyveler” veya “yeşil renkli bitkiler” diye başlıklar açarak iyileşme yolları sunabilmektedir. Allah’ın hiçbir şeyi boşa yaratmadığı inancının bizim imanımızın esaslarından olduğunu düşünürsek renklerin bize ne çok işaret getirebileceğini tahmin etmekte zorlanmayız. Allah da kutsal kitabında bizlere bunu yine hatırlatma hatta her renkte, her özellikte bile bir anlam aramamızı öğütlemektedir. Bakara Suresi 138. ayette de “Bizler Allah’ın boyası ile boyandık. Allah’ın boyasından daha güzel boyası olan kimdir?” denir. Bu ayette ise rengin din ve ahlak anlamlarına gelebileceğini görürüz. Allah herkesi farklı ahlaklarda yaratmıştır. Ve dünyayı renklendiren hak dinleri göndermiştir. Eğer bu farklılıklara bakarsak en güzel rengin hakiki ve salih olanda olduğunu kavrayabiliriz. Eski Türk inançlarından günümüz dünyasının hislerine baktığımız zaman ak renginin iyilik kara renginin kötülük

barındırdığını görmek Allah'ın renklerini eskiden beri algıladık demektir. Eski zamanlardan beri iyiliğin de kötülüğün de, hastalığın da sağlığın da, acizliğin de gücün de renkleri vardır.

Kuran-ı Kerim'deki ifadelerden başka tasavvuf erbabında da renkler nefislerin terbiye derecelerini göstermektedir. Nakşibendi dervişleri kalplerine zikir esnasında sarı, kırmızı, beyaz, yeşil renkli nurlar dolar. Tasavvuf erkânında da ak renk, temizlik ve arınmışlığın ifadesidir. Kara renk ise eski Türk inanışları ve günümüzdeki renk algısında olduğu gibi kötülük ve şirk anlamındadır. Yeşil olgunluk rengi olarak algılanır ki hala tabut örtüleri, türbe örtüleri yeşildir. Ölen insanlar dünyadan nasibini, dersini almış ve tüm bunlarla bir olgunluk içerisinde göç etmiş kimselerdir. İsmail Hakkı Bursevi'ye göre Hz. Muhammed'in yeşil cübbe giymesi de olgunluğundandır. Tasavvufa göre mavi renk ise nefsin gücünü gösterir. Bu rengin Türklerde de gücü temsil ediyor olduğunu göreceğiz.

Renk kavramı insan zihninde nötr olarak kabul edilebilecek bir olguyu olumluluk veya olumsuzluk sınırlarına çekip insanın bir şeyi olduğundan farklı algılayabilmesine yardımcı olacak büyük bir güçtür. Görsel olarak karşımıza moda, zevk, enerji olarak çıkarken dilsel mirasta ve psikolojik algılayışta mutluluk, mutsuzluk, yön, güç, hastalık, utanç, masumiyet, rahatlık gibi anlamlarda zihnimizde belirebilir. İnsanlar bu kültürel mirası yüzyıllarca taşıyıp en sonunda bir ilimde gerçeklik haline dönüştürebilmişlerdir. Bugün hala ata ve analarımızın idraki ve öğretileri ile kendimize bir renk haritası çıkarmaktayız.

Dil insanın doğaya açılan penceresidir. İster sözlüklerde ister gramerlerde sıfatların hem semantik özelliklerini hem de gramatik özelliklerini öğrenmekteyiz. Renk bildiren sıfatlar gerçek ve mecaz anlamlarda kullanıldığından bizler için önem arz etmektedirler. Türk halk edebiyatının öyle bir türü yok ki orada renk kavramı belli bir rol taşımasın. Halk edebiyatı ürünlerinde renkler çok defa poetik bir işlevi yerine getirmektedir.

Dünyayı bir renkler demeti olarak düşünüp renklerin dünyaya yeni bir ruh verdiğini varsayarsak Türk halk edebiyatının mitler, türküler, atasözleri, deyimler, masallar, fıkralar, koşmalar, destanlar ve maniler gibi bütün örneklerinde renk bildiren kelimeler ve tamlamaların gerçek ve mecaz anlamlarıyla dünyada var olan veya var

olmayan renk alemini zihinlerde yaratmış olduğunu görürüz. Dünyada halk edebiyatında renk bildiren kelimelerin benzer veya benzemeyen, eşteş veya eşteş olmayan anlamları, üslup ve işlev özellikleri A. Kononov'un, A. İnan'ın, B. Ögel'in, O. Ş. Gökyay'ın, A. Caferoğlu'nun, O. F. Sertkaya'nın, O. Pritsak'ın, M. Seyidov'un, K. Veli'nin ve başka Türkologların araştırma ve açıklamalarında incelenmiş olsalar da renk âleminin her türlü özelliği halen tam şekilde öğrenilmemiştir. Biz de bu yazıda tüm bu çalışmalara ek olarak Türk sözlü geleneğinde ve mitolojik inanışlarında renk kavramına günümüzden bir gözle bakmaya çalışarak geçmişte renklerin duygu durumuna etkisiyle ilgili algılanışının bugünün renkler psikolojisi anlayışına paralellliğini tespit etmeye uğraşıp Türk zihnindeki renk algılanışına ışık tutmayı deneyeceğiz. Bu makale ile ulaşmaya çalışacağımız nokta başka bir deyişle Türklerin renkleri algılayış haritalarının, bugün ilmin renklere yaptığı açıklamalarla aynı çizgide ilerleyen noktalarını tespit etmeye gayret göstermek ve eski insanlarla yüzlerce yıl sonra yaşamış günümüz insanının algılayışındaki kültürel ve genetik mirasın adeta kanıtı olan benzer anlayışa sahip oluşlarını dile getirmektir.

Ak – Ürün (Beyaz)

“Ak: Kar renginde olan rengin adı, beyaz.”¹ Eski Türkçede varlığını ‘uzun a’ ile sürdürür. Ak kelimesi varlığını kimi Türk şivelerinde ‘ağ’ olarak sürdürüp ağarmak ‘beyazlamak’, ağartmak ‘temizlemek, beyazlatmak’ gibi fiil şekillerine bürünür. Ağarmak (ak-ar-mak) ise; beyazlamak, temizlenmek, yaşlanarak kırlaşmak anlamlarına gelmektedir. Divan-ı Lügati't Türk'te ak at, 'kır at' olarak açıklanır. Ak bulut yağmur bulutudur. Ak, Oğuzca'da beyaz demektir. “Kır, eski Türkçeden beri kullanılır. Kül rengine çalan beyaz.”² anlamındadır.

Ak rengi ile oluşturulan fiillerde temizlenmek, yaşlanmak, arınmak anlamları ağır basmaktadır:

Ağartmak (ak-ar-t-mak): Beyazlatmak, temizlemek.

Aklamak (ak-la-mak): Kirli bir şeyi veya iftiraya uğramış bir kimseyi temize çıkarmak, hak edilen cevabı vermek.

¹ İlhan Ayverdi, *Kubbealtı Lügati/Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, Ocak 2010, 26.

² Ayverdi, *Kubbealtı Lügati/Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 668.

Aklanmak (ak-la-n-mak): Üzerindeki iftiraları yok edip kendini temize çıkarmak.

'Ak gibi' anlamında akça kelimesi, 'beyaz gibi' anlamında ise beyazımsı, beyazımtırak sözcükleri türetilir. Pekiştirme yönünden 'bembeyaz' tabiri kullanılır ancak 'apak' tabirine ihtiyaç duyulmamasının sebebi 'ak' olan şeylerin zaten uhrevi bir beyazlığa, temizliğe sahip olmasıdır.

Ak ile bitki isimleri: Akağaç, ak arpa, ak alıç, akbaş, akbaşak, akbuğday, akburçak, akçaağaç, akça armudu akçalı, akça mercimek...

Ak ile hayvan isimleri: Akbabaç, akgergedan, ak yılan, akdoğan...

Ak ile yer isimleri: Akçakoca, Aksaray, Akçakale, Akçaabat, Akyazı şeklinde özetlenebilir. Yerleşim yerlerine verilen bu isimlerde bahsedilen yer için ak tabiriyle aynı zamanda oranın temizliği de vurgulanmak istenmiştir. Ak rengi coğrafi olarak batıyı temsil etmektedir. Denizlerden Akdeniz coğrafi durumu göz önüne alındığı vakit batı denizi olarak açıklanabilir. Burada ak kelimesi denizin rengini tabir etmek için değil denizin konumunu açık etmek için verilmiş bir isimdir.

Türkiye Türkçesinde ak rengi ile deyimler:

Ak gözlü -nazarı degen- , ak kirpani -beyaz ama kirli-, ak düşmek -yaşlanmaya başlamak-, akça pakça -güzellik sahibi-, aksakaldan yok sakala gelmek -çok yaşlanıp kuvvetten düşmek-, ananın ak sütü gibi helal olmak -helal yolla kazanmak-, süttten çıkmış ak kaşık olmak -suçsuz olmak-, alını açık yüzü ak olmak -utanılacak bir şey yapmamış olmak-, sakalına ak düşmek -yaşlanmak-, ak günler görmek -huzura ermek- olarak örneklenebilirken;

Ak rengi ile atasözleri:

Ak köpeğin pamuk pazarına zararı vardır,

Ak koyunu gören içi dolu yağ sanır, şeklinde özetlenebilir.

Ak, gerçek anlamda bir renk ifade ederken mecaz anlamında temizlik, namus, hikmetli olma, iyilik ve afiyette olma gibi anlamlara gelmektedir. Epitet fonksiyonunda ve poetik anlayışta da oldukça önemli bir yerdedir. Beyaz kelimesi ak kelimesinden çok

daha sonra dilimize, hayatımıza girmiştir. Bu sebeple sözlü kültürümüzde 'ak' kelimesinin sahip olduğu manevi anlam boyutu daha farklı bir konumdadır. “Beyaz sakallı bir adam” söylemi, zihnimize yalnızca yaşlanmış veya saçındaki pigmentlerde olağan dışı bir durum söz konusu olmuş bir insanı nitelerken, “aksakallı bir adam gördüğümüzü” söylüyorsak zihnimize bize bu işin manevi boyutunu düşündürmeye başlar. Burada beyazlamış sakallar ak sıfatı ile anılınca hikmetli, evliyagillerden, nefsi kötülüklerden arınmış, bilge bir adamın tasvirini zihnimizin gözleri önüne sunar. Türkiye Türkçesinde ‘aksakallı’ Azerbaycan Türkçesinde ‘aksakal’ bileşik kelimesi kullanılır. Dilimizde ‘beyaz süt’ değil, ‘ak süt’ tabiri vardır ki, aynı zamanda anneliğin ‘temizliğini’ gözler önünde serer. Saçlar ağarırsa (ak-ar-mak) hayatın çeşitli zorluklarından geçilip tecrübe sahibi olunmuştur. Saçlar beyazlarsa yalnızca yaş alınmıştır. ‘Alın ak’ deyimini temizliği kanıtlanmış yahut kanıtlanabilecek kadar temiz birini betimlememize yararken ‘alın beyaz’ tabiri kullanım olarak bir anlam ifade etmez. Beyazlanmak/beyazlaşmak yalnızca beyaz renge sahip olmayı bildirirken aklanmak insanların kendilerine atılan iftiralarından kurtulduklarını açıkça ifade eder. Ak kelimesiyle oluşan fillerde zorluklardan kurtulma, ilim sahibi olma gibi olumlu anlamlar yatar.

Orhun Abidelerinde Kül Tigin yazıtının doğu yüzünde “Kül Tigin Bayırkun (ung ak adgı) r (ıg) binip oplayu tegdi. (Kül Tigin, Bayırkunun ak aygırına binip atılarak hücum etti)... Ol tegdükde Bayırkunung ak adgırığ udlukın sıyu urtı. (O hücum ettiğinde Bayırkunun ak aygırını, uyluğunu kırarak vurdular.)”³ ifadeleri devlet ileri gelenlerinin atlarının rengi hakkında da bize bilgi verir.

Ak rengi Türk devletlerine de isim olmuştur: Ak Hun Devleti, Akkoyunlu Devleti bazı örneklerdir.

Ak (beyaz) rengi Türk mitolojisinde önemli ve kutsal bir yere sahiptir. Anne karnındaki bebekleri veya dünyaya gelen bebekleri koruduğuna inanılan Umay Ana beyaz bir kuş olarak simgeleşir. Umay kültüründen de anlaşılacağı gibi beyaz olanlar iyi ruhlara ait olanlar, kötülüklerle mücadele etmeye çalışanlardır. Bay Ülgen’in kızlarına “Ak Kızlar” denir. Bunların diğer adı tanrı kızlarıdır. “Buryatlar ak kurdu gök (sem) itleri adlandırır. Buryatlara göre, ak kurtlar sadece Tanrı’nın emriyle hareket ederler.

³ Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri Kültigin Abidesi Doğu Yüzü*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2000, 21-22.

Onlar başlarını göğe kaldırıp uluduklarında Tanrı'dan kendilerine yemek isterler"⁴ Yılanların şahı olan şahmerdan da ak renklidir. Ak rengi hayvanlara kutsiyet yükler ki ak geyik Türklerde avlanmaz. Göktürklerde ak geyik vuran bir asker aşiretiyle birlikte cezalandırılmıştır. Yine kuşlardan ak şahin Kayı, Bayat gibi boyların ongunu olma özelliğini taşır.

Beyaz rengini veren başka bir sözcük de 'ürün'dür. Göktürk yazıtlarında gümüşün rengini tanımlamak için bu renk ismi kullanılır.

"Ürün (Eski Türk.): Herhangi bir şeyin beyazı, süt ve süttten çıkan madde."⁵ olarak sözlüklerde tanımlanmaktadır.

Dede Korkut Kitabı'nda da beyaz anlamına gelen çeşitli renk isimleri kullanılmıştır: Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyunda beyaz ak ve ağ olarak iki şekliyle de görülmektedir. "Ak çadır dikdiler ala kalı döşediler. Ağca koyun kırdılar, yedi yıllık ağ şarap içürdüler."⁶ Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'da "Bir ak sancaklu alay çıktı."⁷ ifadesinde de ak rengi bir sancağı tanımlamak için kullanılmıştır. Yine Dede Korkut'ta "ak sakallu, ak gümüş, ağ süt, ağ alunlu, ağ kavak, ağ ev" gibi ifadeler de mevcuttur. Ak ve ağ kelimeleri tüm örneklerde yücelik, temizlik, namusluluk, helal ve değerliliği gösteren bir durumdadır.

Günümüzdeki algılanışıyla beyaz temizliği, günahsızlığı simgeler. Hem siyah renginin hem beyaz renginin geçmişten günümüze aynı çizgide algılandığı açıktır. Beyaz rengi de siyah gibi pek çok milletçe aynı şekilde algılanmaktadır. Masumiyet belirtisi olan beyaz melek tasvirlerinde kullanılmaktadır. Eski Türklerdeki iyi ruhların simgesi de beyazdır. Beyaz rengi "beyaz yalan" gibi bir tabirde kötü durumların kötülük derecesini bile azaltacak güçtedir. Ak rengi ile verilen örnekler günümüz renklerinin anlamlandırılışının geçmişteki algılanış ile aynı olduğunu gösterir.

⁴ Rövsen Alizade, *Türk Mitolojisinde Kültler*, İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi Yayınları, 2012.

⁵ Ayverdi, *Kubbealtı Lugatı/Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 668.

⁶ Orhan Şaik Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2006, 124.

⁷ Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı*, 182.

Kara (Siyah)

Kara “(Eski Türkçe’den sonraki devirlerde de kullanılır.) Kömür renginde olan rengin adı.”⁸ Kara rengi Türklerin zihninde olumsuz anlamda kötüyü, çirkini, bilgisizliği, onursuzu, hak edilerek kazanılmayı, şanssız, üzüntü vereni; olumlu manada güçlüyü, güzeli canlandırır. Özellikle gücü hatırlatması, yönlerden kuzeyi temsil etmesi nedeniyle pek çok deyim ve devlet isminde kendini gösterir. Nice devletler, şehirler, ilçeler, kaleler, limanlar ismini kara renginden ve onun semantik fonksiyonlarından alır. Çeşitli hayvan ve bitki isimlerinde de kara renginin varlığını sürdürdüğünü görüyoruz. Kara kelimesi tanımlanırken yahut nitelendirilirken benzetme unsurları pek iç açıcı şeyler olmayabilir. “Kömür gibi kara”, “Zift gibi” tabirleri günlük hayatımızda sıklıkla kullandığımız tabirlerdir. Kara kelimesinin fiilleşmiş şekillerinde de aynı negatif durum hüküm sürer.

Karalamak (ka-ra-la-mak): Birine iftira atmak veya gelişi güzel, düzenli olmayan bir şeyler yazmak, çizmek.

Fiil şeklindeki deyimlerde de kara rengi fazlaca kullanılır.

Karalar bağlamak -üzülmek-, yüzünü kara çıkarmak -utandırmak-, ara çalmak, kara leke sürmek, iftira atmak.

Bitki, meyve, sebze, ağaç, çiçek isimlerinde de kara rengi kullanılmaktadır: Karabuğday, kara yapıldak, kara diken, kara yonca, karalahana, karadut, karaturp, karayemiş, karaağaç, karaçam, karaardıç, karagöz...

Hayvan isimlerinin kara renginden doğduğu pek çok örnek vardır. Bu isimler genellikle o hayvanların siyah renkli oluşundan verilmiştir: Karaca, Karabatak, kara ördek, kara gergedan, kara antilop, kara ayaklı avcı gelincik, karadul, karakarga, karafatma, karasinek, karayılan...

Günümüzde kimisi eski zamanlardan beri devam eden isimlerken kimisi daha sonradan verilmiş olan isimler olsa da yerleşim yeri isimlerinde kara kelimesinin devam edişini izleyebiliyoruz. Gerek ülkemizde gerekse diğer Türk yurtlarında kara ismi ile

⁸ Ayverdi, *Kubbealtı Lugatı/Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 624.

anılan fazlaca dağ, şehir, ilçe, liman gibi yerleşim yerleri vardır: Karadağ, Karacadağ, Afyonkarahisar, Karaman, Karaköy, Karaburun, Karasu... Karadeniz -kuzey yönündeki deniz-, kara (yağız) atlılar -kuzeyde görev alan atlı erler-, Karahanlı Devleti, Karakoyunlu Devleti, Karakalpaklar...

Kara rengi ile deyimler ve mecazlar:

Kara kuru -çirkin-, kara bela, karaçalı, kara haber, kara gece, kara gün, kara kış, kara para, kara cahil -kötü, mutluluğu bitiren, üzüntü veren zorluk çektiren, helal yolla hak ederek kazanılmayan, bilgisiz olan- , yüzü kara, yüz karası -utanç, gurursuzluk-, gözü kara, kara yağız -cesaret- karakaşlı, kara gözlü -güzel-.

Kara rengi ile atasözleri:

Kara haber tez duyulur,

Dost kara günde belli olur,

Arife günü yalan söyleyenin bayram günü yüzü kara çıkar,

Ölüm bir kara devedir ki herkesin kapısına çöker,

İneğin sarısı toprağın sarısı,

İsteyenin bir yüzü vermeyenin iki yüzü kara,

Tencere dibin kara seninki benden kara,

Üzüm üzüme baka baka kararır,

Kadının yüzünün karası erkeğin elinin kıması,

Ne karanlıkta yat ne kara düş gör,

Tan yeri ağarınca hırsızın gözü kararır,

Verirsen veresiye batarsın kara suya,

Kara gün kararır kalmaz,

Köseyle alay edenin top sakalı kara gerek,

Kara koyum derisi sabunla yıkayınca ağarmaz şeklinde özetlenebilir.

Kötüyü hatırlatması ile kötü ruhlar inancında, halk inanışlarında belirgindir. Erlik -kötülüklerin sahibi yeraltı tanrısı- kara rengi ile anılır. Karabasan -günümüzde uyku felci olarak açıklanan uyku problemine sebep olup insanlara zor anlar yaşattığına inanılan cin- ismi istisnai bir durum değildir. Yine Türklerin mitolojik inanışlarına baktığımızda kötü ruhlar yeraltı ruhları kara neme, kara töz olarak adlandırılırlar. İnsanoğlunun ve yeryüzünün kötülüğü için çalışırlar. Kara rengi tüm kötü hastalıkları tanımlarken onların ölümcüllüğünü, zarar vereceğini dile getirmede bizlere yardımcı olmasının dışında başlı başına hastalık isimlerinde de kullanılabilir. Kara dalak, karakabarcık, tavukkarası, karamuk, karahumma...

“(Sarıg altını) n ürüng kümüşin kırgağlık kutayın kinlig işg (itis) inözlük atın adgırın kara k (işin) kök teyengin Türküme budunuma kazganu birtim. (Sarı altını, beyaz gümüşünü, kenarlı ipeğini, ipekli kumaşını, binek atını, aygırını, kara samurunu, mavi sincabını Türküme, milletime kazanıverdim, tanzim ediverdim.)”⁹ Bilge Kağan yazıtının kuzey yüzünde yer alan bu ifade hayvanları betimlemede kara renginin çok öncelerden beri kullanıldığını gösterir.

Tonyukuk Abidesinin ikinci taşındaki doğu yüzünde bulunan “Kızıl kanım töküti kara terim yügürti işig küçüg birtim ök. (Kızıl kanımı döktürerek, kara terimi koşturarak işi, gücü verdim hep.)”¹⁰ ifadesinde de ter kara kelimesiyle nitelenmiştir.

“Hemendem dahı kara donlu kâfire at saldı. Yel gibi yetdi. Yilim gibi yapışdı... karakanı şorladı. Kara sağrı sokmanı dolu kan oldu. Karabaşı bunaldı, bunlu oldu.”¹¹ Kazılık Koca Oğlu Yegenek Boyu’nda kara renginin kâfirlerle ilgili durumları ve özellikleri nitelemesi rastlantı değildir. Kara renginin kötüyü çağrıştırması ile ilgilidir. Özellikle kara kan ifadesi normalde kızıl ve al olarak nitelenen kanın kafirlerin kan bağının kötülenmesi, kötü olanla ilişkilendirilmesi bakımından kullanıldığı aşikardır.

Karakaşlı kara gözlü deyiminde görülen güzellik anlamı Türklerin hayatına diğer anlamlara göre çok daha geç girmiştir. Dede Korkut’ta kâfir güzellerin tasvirinde kara renginin bu fonksiyonunu da görürüz. Dede Korkut’ta bulunan kara ayıp, kara bağır,

⁹ Ergin, *Orhun Abideleri Kültigin Abidesi Kuzey Yüzü*, 60.

¹⁰ Ergin, *Orhun Abideleri Tonyukuk Abidesi Doğu Yüzü*, 80.

¹¹ Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı*, 142.

kara bağı delinmek, kara bağı sarsılmak, karabaş, kara başuna düşende, kara bulut gibi ifadeler dert, uğursuzluk; kara dağlar, kara dağum yükseği, kara evler, kara evren ifadeleri güç, büyüklük, yükseklik ve zorluk; kara geymek, kara geyüp gök sarunmak ifadeleri yas; kara kaşlı, kara saçlı, kara saç ifadeleri güzellik bildiren durumlara örnektir. Yine Dede Korkut'ta karalık -şerefsizlik-, karalı -uğursuz-, karanu -karanlık-, kararmak, karartmak gibi kara renginden türemiş fiil ve sıfatlar da mevcuttur.

Siyah rengi günümüz dünyasında da suç, ölüm, suça meyilli olma, sadakat, dayanıklılık gibi anlamlar taşımaktadır. Verilen deyim örneklerinde bu anlamların neredeyse tamamını açıkça görmekteyiz.

Kara para dendiğinde haram para, kara sevda dendiğinde kötü sonuçlanan, insanı hasta eden veya ölüme götüren, sadakat dolu bir aşktan bahsedilir.

Kara haber kötülüğü, kara toprak ölümü çağrıştırır. Kara yağız delikanlı, gözü kara deyimleri ise dayanıklı, metanetli ve güç sahibi cesaretli bir insanı tanımlamaktadır. Siyah rengi sözlü gelenekte tüm çizgileriyle günümüz dünyası ile uyum içinde işlenmiştir.

Ak ve karanın zıtlığı meşhurdur. Hayatımızda zıtlıkları ifade ederken bizler de bu iki rengi örnek veririz. Ak ve kara; güzellik ile çirkinlik, iyilik ile kötülük gibi net çizgilerle birbirinden ayrılır. Bu ayrım da pek çok deyim ve atasözü doğmuştur.

Ak-Kara zıtlığından doğan atasözleri ve deyimler ise şunlardır:

Ak akçe kara gün içindir. Ak gün ağartır kara gün karartır. Ak koyun ak bacağından kara koyun karabacağından asılır. Ak koyun kara koyun geçit başında belli olur / Akı karası geçit başında belli olur. Ak koyunun kara kuzusu da olur. Ak curun akmazsa kara curun kol gibi. Ak şeker kara şeker bir damar soya çeker. Aktan kara kalktı mı? Birinin ak dediğine kara demek.

Akı ak karası kara. Akın adı karanın tadı.

Akla karayı seçmek.

Aynı zıtlık Dede Korkut'ta da çeşitli ifadeler ve deyimlerle dile getirilmiştir: Aklü karalı seçilen çağda - tan vakti, şafağın sökme vakti-¹²

Ağ çıkarıp kara giymek / Ağ donları çıkarıp karalar giymek: yas tutmak.

Al Kızıl Yipin

“Al: Turunç renginde bir kumaş. Hakanların bayrakları ondan yapılır. Yakınlarının da eyerleri onunla örtülür. Turunç rengine de denir.”¹³

Al rengi gibi kırmızı rengini veren bir başka renk ismi de kızıldır. Kızıl rengi özellikle tan yerini tanımlamak için kullanılmakta olup kızmak fiil kökünden türemiştir. Kızmak fiilinden türemiş sözcükler: “kızarmak, kızartmak, kızmak, kızgın olmak, kızgınlaşmak, kızıllaşmak, kızdırmak, kızartma, kızgın, kızarık, kızarıklık...” şeklinde özetlenebilir.

Divan-ı Lügati't-Türk'te “yipin” rengi açıklanırken koyu kırmızı olduğu söylenmiş ve atasözü olarak “Kılınu bilse kızıl keder yaranu bilse yaşıl keder –Kadın şuh ve işveli olmayı bilse kızıl ipek giyer; nazlı ve tatlı olmayı bilirse erguvani ipek giyer.”¹⁴ örnek verilmiştir. Yipin sözcüğü “yipkin” şekliyle de koyu kırmızı ve menekşe rengi anlamlarında Karahanlı Türkçesinde kullanılmıştır.

Kızıl rengi ile bitki isimlerine: kızılçık, kızılağaç, kızılçam, kızıl çalı çayı, kızıl erik,

Kızıl rengi ile hayvan isimlerine: Kızıl kurt, kızıl atmaca, kızıl şahin, kızıl kartal,

Kızıl rengi ile yer isimlerine: Kızıl köy, Kızılcahamam,

Kızıl ve al renkleriyle oluşan mecazi söylemler, deyimler ve atasözlerine: “Kızıl kafır, kızıl kor, kızılca kıyamet, al al olmak, al basmak, alı al moru mor, al bağlamak, al giyen allanır mor giyen morlanır, al kiraz üstüne kar yağmış, al elmaya taş atan çok olur, al gömlek gizlenmez” örnek gösterilebilir.

¹² Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı*, 205.

¹³ Ahmet Bican Ercilasun ve Ziyat Akkoyunlu, *Divan-ı Lügati't-Türk*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 3. Baskı, 2018, 34.

¹⁴ Ercilasun ve Akkoyunlu, *Divan-ı Lügati't-Türk*, 356.

“Kızmak” fiilinden türeyen isim, fiil ve sıfatlarda sıcaklık ile bir ilgi vardır. İnsanlar sıcaktan kızarırlar veya sinirlendikleri için vücut ısıları artar ve daha sonrasında da yüzleri kızarmaya başlar. Ateşe konulan bir nesne kızmaya, kızgınlaşmaya başlar. Kızgın yağın içine konan sebzelerin rengi kırmızıya dönmeye başlar ve kızarır. Kızıl rengi ile hastalık isimleri de dikkat çeker. Kızamık, kızamıkçık, kızıl.

Kızıl ve al genel itibari ile kırmızı rengini karşılarsa da deyimleşme, mecazlaşma bakımından kızıl ve al renkleri kırmızıdan çok daha farklı konumdadır. Kırmızı bayrak sadece bir bayrağın rengini objektif olarak ifade ederken kızıl bayrak, Sovyet Rusya'nın bayrağını; al bayrak ise askerlerin kanı ile boyanmış şerefli Türk bayrağını temsil eder. Bir karışıklık durumunda kırmızı kıyamet kopmazken kızılca kıyamet kopuverir. Gökyüzü şafak ve gurup vakitlerinde kırmızı olarak değil kızıl olarak tabir edilir. Kızıl akçe içinde bol miktarda bakır bulunan akçeyle kırmızı akçe kullanılmaz.

Orhun Abidelerinde kan tasvir edilirken kızıl rengi kullanılır. Abidelerde al rengi geçmezken kızıl rengi geçmektedir. Bu da kızıl sözcüğünün al sözcüğünden daha eski bir kullanıma sahip olduğunu gösterir. Ancak al sözcüğü de uzun yıllar önce oluşmuş Türk inanışlarında mevcuttur. Albastı diğer adıyla alkarısı veya alanası, doğum yapmış kadınlar için tehdit niteliği taşıyıp onların kötülüğü için uğraşır. “Alkarısı: Daha çok lohusa kadınlara musallat olan hayali kadın.”¹⁵ alkarısının ismi farklı Türk coğrafyalarında “Albız, Albis, Amış” gibi değişik isimlerle anılsa da tüm isimlerinde de al sözcüğünün olması tesadüf değildir. Kırmızı rengi Türk mitolojisinde kara rengi gibi kötü ruhları temsil etmektedir. Umay Ana'nın iyilik ve temizliğini simgeleyen ak rengine karşın alkarısı kıpkırmızı bir imajla Türk dünyası inanışlarında boy gösterir. Lohusa kadınları alkarısının kötülüklerinden korumak için yine al rengine başvurulur ve doğum yapmış kadına kırmızı ipek bir tülbent veya kırmızı bir kurdele bağlanır. Bu uygulamanın kadının kendisini daha iyi hissetmesine yardımcı olmak amacının güdülmesiyle de ilgili olduğu açıktır.

Dede Korkut'ta “al yanak, al şarap, al aygır, alca kan” gibi ifadeler mevcuttur. Al rengi ile mecazlı söylemler deyimler de bulunmaktadır: “Al duvağın eyesi -güvey, damat-, al kanatlı -Azrail'e verilen isimlerden biri-, aylelemek -hile yapmak-” bunlardan bazılarıdır.

¹⁵ Doğan Kaya, *Türk Edebiyatı Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Kavramları ve Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları, 3. Baskı, 2014, 68.

Dede Korkut'ta "kızıl develer, kızıl kına, kızıl yanaklu, kızıl altun" gibi ifadeler kullanılır. Aynı hikâyelerde kızıl olanlar kızıl otağa davet edilir. Bu davet göstermektedir ki kızıl rengi hiç çocuksuzların girdiği kara otağ kadar kötü sayılmasa da oğlu olanlar davet edildiği ak otağ kadar da itibarlı değildir. Kızıl rengi kara ile ak arasında orta seviyeyi temsil eder.

Kırmızı renginin psikoloji bakımından anlamlandırılması durumunda kızgınlık, aşk ve samimiyet duygularını uyandırdığı bilinmektedir. Kırmızı renginin sinirlendirici etkisinin yalnız insanlar üzerinde aktif olmadığını İspanyolların geleneği olan boğa güreşlerinde de görürüz. Kırmızı kan basıncını hızlandıran dolayısıyla insanda çeşitli fizyolojik tepkilere yol açabilen bir renk olmasıyla insanların uzun süre kırmızıya maruz kalmalarının onların mental bakımdan stabil olmalarını engellediği de su götürmez bir gerçektir. Bu nedenle pek çok millette yüzün kızarması utanmak veya sinirlenmek anlamına gelmektedir. Duygularını kontrol edemeyen insan kan basıncındaki değişikliklerle teninde kırmızılaşma yaşar. Kırmızı rengi sadece uzun zaman izlendiğinde sinir ve aşırı heyecan uyandırmasının dışında sinir duyulması karşısında vücudun bir tepkisi olarak bizzat insan vücudunda da ortaya çıkar. Bu nedenle "Sinirden kıpkırmızı oldu." gibi cümleler çevremizde çokça duyulmaktadır. Türk inanışları ve geleneklerine geldiğimiz vakit de kırmızı renginin duygu durumuyla yakından ilişkisine şahit olmaktayız. Bu durumu örneklendirmek gerekirse çok eski çağlardan günümüze kadar inanılıp makalemizde de bahsi geçen "alkarısı ve albastı" inançları karşımıza çıkar. Doğum yapmış, sancılar çekip kan kaybetmiş ve annelik hormonları ile duygusal durumunun adeta felç geçirmiş olduğunu söyleyebileceğimiz bir kadının psikolojisinin normal olması beklenemez. İçinde buldukları tüm bu durumların etkisiyle çeşitli sanrılar gören ve davranış bozuklukları yaşayan kadının normal olduğuna inandırılması için alkarısı gibi kötü bir varlıktan bahsedilerek annenin tüm olağandışı hareketlerinin sorumluluğu bu kötü ruha atfedilir. Bu da kadının kendisini suçlu hissetmesine engel olur. Yine bu kadının başına kırmızı bir kurdele veya yazma bağlanarak kendisinin alkarısından korunduğuna inandırıldığını anlarız. Kırmızının bugün aşk olarak tanımlanması da bu al renkli kurdelede gizlidir. Kadının aynaya baktıkça kırmızı renginin süsleyici etkisiyle kendisini güzel hissetmeye başlaması ve çevreye karşı sevgi bazlı ılımlı, olumlu duygularının oluşması sağlanmaya çalışılır. Bugün hastanelerde doğum sonrası verilen kuaför hizmeti de aynı amaca hizmet etmektedir. Verilen

örneklerden açıkça anlaşıldığı gibi Türkler yüzyıllar öncesinde kırmızının gizemini çözüp günümüzün ruh bilimi ile gözle görülür bir paralelizme sahiptir.

Gök

Kubbealtı sözlüğünde “Gökyüzü rengi, yeşile çalan mavi.”¹⁶ olarak açıklanır. Gök rengi meyve ve sebzelerin tanımlanmasında da ham ve olmamış anlamlarına gelmektedir.

Gök kelimesinden türeyen sıfatlar ve fiiller oldukça işlek kullanılır. Gökçe, gökçek, gövel, gögez, göğermek...

Bitki ismi olarak göknar, göksulu armut, gök üzüm mevcuttur.

Gök ile hayvan isimleri oluşturulsa da bunlar mitolojik karakter çizmektedir. Uygur harfli Oğuz destanındaki gökbörü/gök kurt Türk milletine yol gösterici misyonunu üstlenmiştir. Tüyları kırılmış bu kurdu diğer kurtlardan ayıran özellik onun yaşlanarak tecrübe sahibi olmasıdır.

Gök rengi ile yer isimleri: Gökova, Gökpınır, Gök Dağ, Gök Tepe şeklindedir.

Gök rengi ile Dede Korkut'ta mecazlı söyleyişler ve deyimler: “Gök demürlü: Zırhlı, zırh giymiş, zırhlanmış.

Gök geymek: Yas giysileri giymek, yasa girmek, yaslanmak.

Gök geyüp kara savunmak/Gök sarınmak: Yas giysileri giymek, yasa girmek, yas tutmak.

Göge yetürmek: Yüceltmek, yükseltmek, göklere çıkarmak.

Göke pehlu vurmak: Göklere yükselmek, gökle bir olmak, göge omuz vurmak.”¹⁷ şeklinde sıralanmıştır. Dede Korkut'ta var olan kullanımlar gök renginin göklerle bağlantısını göstermekle birlikte uhrevi olanı da bize hatırlatmaktadır. Türk mitolojisinde Tanrı'nın varlığı göklerle ilgilidir ki ölenleri de Tanrı yanına alır. Gök ile ilgili yas anlamına gelen deyimler bize göklerin gazabını ve de uhreviyatını gösterir.

¹⁶ Ayverdi, *Kubbealtı Lugatı/Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 427.

¹⁷ Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı*, 298-299.

Korkut'ta Türk halklarında göy (gök) rengi sevincin, iyi haberin sembolü fonksiyonunu da yüklenir. Aynı şekilde yemin ederken Türkler önlerine bir kılıç koyarlar ve “Bu göy girsin kızıl çıksın.”¹⁸ derler. Bunun anlamı da söz tutulmadığı takdirde sonucun kan döküleceğidir.

Gök rengi hem yeşili hem de maviyi temsil etmektedir. Kimi zaman koyu mavi ve laciverti de temsil eder. Edebiyatımızda gövel ördek, yeşile çalan mavi başlı bir ördek çeşididir. Göğermek mavileşmek ve yeşilleşmek anlamlarında kullanılır. Etrafa baharın geldiğini ve her tarafın yeşillendiğini de gösterir. Aksakallı gibi gök sakallı da saygıyı ifade eder.

Gök rengi yön bakımından da doğuyu temsil eder. Göktürk, Doğu Türk Devleti'dir.

“Üze kök tengri” ifadesi Kül Tigin abidesi doğu yüzünde ve Bilge Kağan abidesi doğu yüzünde yer almakta olup “üstte mavi gök” anlamına gelmektedir. Bu eski örneklerde görüldüğü gibi bugün gök olarak telaffuz ettiğimiz renk eski Türkçede “kök” şekli ile yaşamaktadır. Yine Bilge Kağan abidesinin kuzey yüzünde “mavi sincabın” diye günümüz Türkçesine aktarılan “kök teyengin” ifadesi ile kök rengi bir hayvanı nitelemiştir. Mavi sincaptan metinde kazanılan bir şey olarak bahsedilmiştir. Bu da bize mavi renginin hayvanlara da bir kutsiyet aksettirdiğini bir kez daha ispatlamış olur.

Mavi renginin psikolojik analizine baktığımız zaman yalnızlık ve güvenin rengi olarak tanımlandığını görürüz. Yalnızlık insanı içedönük bir birey haline getirdiğinden bilgelik de bu rengin bir diğer anlamıdır. Kararlılığın da sembolü olan mavi, eski Türkçe ile gök rengi şüphesiz ki Türklerin birinci rengidir. Türk milleti bu rengi kendisine seçip devlet ismi olarak kullanmakla bugün uzmanların açıkladığı mavi rengi analizini desteklemiştir. Gerek yaşadıkları coğrafyada korumasız bir hayat sürmeleri gerekse devlet yönetimi ve aile ilişkilerinde temel ihtiyaçları güvendir. Öyle ki onları koruduklarına inandıkları Tanrı da göklerin tanrısıdır. Bu Tanrı ismi ile akla ilk olarak mavi rengini getirir. Türkleri koruyup gözeten milli bir karakter taşıyan “Gök Tanrı” bizlere mavi renginin bugünkü anlamıyla algılandığını ispat etmektedir. Özellikler bilgelik anlamının “gök sakallı” sıfatında gizlendiğini açıkça görüyoruz. Coğrafyalarında siyasi yalnızlık içinde yaşayan Türklerin adeta inzivaya çekilmiş

¹⁸ Behlül Abdullah, *Kitab-i Dede Gorgut'da Renk Simvolikası*, Bakü: Çaşıoğlu Yayınevi, 2004, 118.

yaşlıları olup bunlar sosyal hayatta bilge imajıyla ve “gök sakalları” ile karşımıza çıkarlar.

Yeşil

Yeşil: “Sarı ile mavi arasında yer alan renk, yaprak rengi.”¹⁹

Divan-ı Lügati't Türk'te de taze bitkilerin rengini ifade etmekte kullanıldığı yazılıdır. Gök renginin içinde yer verebileceğimiz yeşil, eski Türkçe'de “yaşıl” şekli ile yaşamıştır. Gök rengi uzun bir dönem hem mavi hem de bugünkü anlamda yeşil rengini ifade etmek için kullanılmıştır. Göğermek fiilinin yeşillenmek anlamına gelirken mavi anlamındaki gök kelimesinden türemesi ilgi çekici bir noktadır.

Renk; yeşillenmek, yeşermek, yeşillik, yeşim, yeşilce, yeşilimsi gibi isim, sıfat ve fiil şekillerinde karşımıza çıkar.

Yeşil rengi ile bitki isimleri: yeşil elma, yeşil erik, yeşil üzüm,

Yeşil rengi ile hayvan isimleri: yeşil ördek,

Yeşil rengi ile yer isimleri: Yeşilyurt, Yeşilköy, Yeşilce Köyü şeklinde sıralanır.

Dede Korkut metinlerinde de “yeşil donlu” sıfatı geçmektedir. Bu sözcük Dede Korkut ve daha öncesi metinlerde bugünkü sıklıkta kullanılmamaktadır. Yeşil rengi ile deyimler: Ümitleri yeşermek, yeşil ışık yakmak, her boyayı boyadı bir fıstığı yeşil kaldı.

Yeşil renk psikolojiye göre sınırları yatıştırıcı etkiye sahip olması; insanları öfke kontrolüne yaklaştırması ve duygusal olarak insanların yeniliğe gitmesini sağlaması sebebiyle hastanelerde oda rengi olarak seçilmektedir. Türk tarihinde bu renge benzer bir bakış açısı ile bakıldığını anlamak için yeşil sözcüğünün kökeninin “yaş ve taze” anlamına geldiğini bilmek önemlidir. “Ağaç yaş iken eğilir” atasözünde de bu tazelik ve değişim vurgulanmaktadır. Daha sonraki zamanlarda da, bilhassa Osmanlı döneminde psikolojik rahatsızlıkların giderilmesinde su sesinin yanında yemyeşil bahçelerin de kullanılması dikkate değerdir.

¹⁹ Ayverdi, *Kubbealtı Lügati/Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 1355.

Boz (Gri)

Boz rengi; “Kül rengi; ak ile karanın karışmasından oluşan renk.”²⁰ olarak tanımlanmaktadır.

“Bozarmak, bozca, boza” gibi sözcükler de boz renginden türemiştir.

Boz rengi ile bitki isimleri şunlar: Boz üzüm, boz ot, boz ardıç ağacı, boz kavak ağacı; boz rengi ile hayvan isimleri ise şunlardır: Boz ötleğen, boz kara, boz doğan, boz ördek, boz ayı, boz yılan... Boz rengi ile oluşturulan hayvan isimlerine bakıldığında bunların çoğunun kuş türlerine ait olduğu görülür. Dede Korkut'ta da yine kül renkli hayvanların rengini tanımlamak için “boz at, boz aygır” şeklinde canlı adını niteleyerek kullanılmıştır.

Boz rengi ile yer isimleri ise: Bozkale, Bozburun, Bozköy, Bozcaada olarak söylenebilir.

Hiç şüphesiz Türklerin en önemli sembollerinden biri olan “bozkurt”un adını da aldığı bu renge sahip olmasıyla boz rengi Türkler için bambaşka anlamlar ifade etmektedir. Boz rengi yaşlılığı ve aslında tecrübeyi de nitelemektedir zira Türk mitolojisindeki boz renkli kurt Türk milletine yol gösteren bir roldedir. Bu noktada ak, kır ve boz renkleri manevi olarak birbiriyle bir uyum içindedir. Boz renginin Türklerin coğrafyasında göz alabildiğine görünen bir renk de olması ‘bozkır’ kelimesinin doğumunun ve coğrafyamıza işleminin en haklı sebebidir.

“Ang ilki Tadıging Çorung boz atıg binip tegdi.” Kül Tigin abidesi doğu yüzünde yer alıp: “En önce Tadıgin, Çorun boz atına binip hücum etti.”²¹ anlamına gelen bu cümleden de anlaşılacağı gibi “boz” nitelemesi Türk tarihinin ilk yazılı vesikası olan Orhun Kitabelerinde de geçmektedir.

Gri rengi “bunaltıcı hissiyatın” yanında ciddiyetin de sembolü olarak görülür. Siyah ve beyazın karışımı olması renge “denge anlamı yükleyip, ortak noktayı bulma çıkarımını da destekler. Gri rengi tercih edenlerin kuralcı, baskıcı ve içe kapanık

²⁰ Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı*, 241.

²¹ Ergin, *Orhun Abideleri*, 20-21.

oldukları düşünülür. Türklerde ise boz renginin savaş atlarını, yol gösterici olan kurdu, bilgelik sahibi olanları betimlemek için kullanıldığı görülmüştü. Örneğin, az önce Kültigin anıtından verdiğimiz örnekte sözü geçen at boz renktedir. Bu durumda günümüzdeki gri ile benzer anlayışın yalnızca uzlaştırıcı olma konusunda keşilebileceğini görüyoruz. Bilgelerin toplumda önemli vazifelerinden biri uzlaştırmak, ortak noktalarda buluşturmadır. Yine bilge kişiler içe dönük insanlardır ki günümüzdeki gri anlayışında saptanan ciddiyet unsuru bu noktada halen kültürümüzde kendisini göstermektedir.

Sarı

Sarı “Eski Türk. sarıg. (E. T. Türk. saru) Altın rengi, kükürt rengi.”²² anlamlarına gelmektedir.

Sarımsı, sarımtırak, sarıca, sararık, sararmış, sararmak, sarartmak gibi isim, sıfat ve fiil şekilleri türemiştir.

Sarı ile bitki isimleri: Sarı elma, sarıçam, Sarı altın kivi...

Sarı ile hayvan isimleri: sarı kız, sarı yılan, sarıca...

Sarı ile yer isimleri: Sarıyer, Sarıcakaya, Sarıca Köyü, Sarıdere Köyü, Sarımeşe...

Sarı rengi ile deyimler: Sararıp solmak, sarı çizmeli Mehmet Ağa, ineğin sarısı toprağın karası olarak sıralanmaktadır.

Dede Korkut'ta Selcan Hatun “sarı donlu” olarak birkaç yerde tasvir edilmiştir. Göktürk abidelerinde de sarı “sarıg” şekli ile altın madenin tasvirinde kullanılmıştır. Sarının altın madenin ve güneşin rengi olması ona başka bir anlam boyutu kazandırmaktadır. Sarı rengi yön bakımından merkezi temsil eder. Bu da sarı rengine başka bir olumlu anlam daha yükler.

Çin'in ve Budizm'in kutsal rengi sarıdır. Bundan dolayıdır ki Türkler için sarı çoğu zaman hastalık ve kötülük sembolüdür. Bu yönüyle sarı ile hastalık isimleri de mevcuttur: Sarılık, sarıhumma bu tanıma örnek olarak gösterilebilir.

²² Ayverdi, *Kubbealtı Lugatı/Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 1062.

Sarı renginin psikolojik anlamında bu rengin enerjik bir renk olduğunu, metabolizmayı hızlandırdığını, kıskançlık ve hastalığı temsil ettiğini görürüz. Bir evde koyu, parlak sarının kullanılması sinirlilik durumuna yol açabileceği gibi bu renk bebekleri de huzursuzluğa sürükleyebilmektedir. Sarılık hastalığının çeşitleri vardır. Bir türünde (hepatosellüler sarılık) metabolizma yavaşlamakta ve sarılık ortaya çıkmaktadır. Sarı renginin metabolizmayı hızlandırıcı etkisinin saptanmış olması dikkate değerken Türk geleneklerine ve pek çok isimce hurafe diye adlandırılan Türk ritüellerine göre sarı rengin sarılık tedavisinde kullanılması bizim renklere bakış açımızda dikkate daha da değer bir noktadır. Eski zamanlardan günümüze dek sarılık yaşayan bebekleri iyileştirmek amacıyla aileler sarı yelekler, sarı şapkalar, sarı patikler giydirdikleri bebeklerinin yüzlerine de sarı bir örtü örtterek bu hastalığı uzaklaştırmak istemektedirler. Sarı renginin psikolojide olduğu gibi Türk inançlarında da hastalığı çağrıştırmaya günümüzde kullanmakta olduğumuz deyimlerde de kendisini göstermektedir. “Sarıp solmak, yüzü sararmak” gibi deyimler direkt olarak hastalığı simgeler. Misal olarak hasta olan bir insan Ruslar için yeşillenirken Türkler için sararır. Tedavi ritüellerinde uyguladığımız “çözüm getiren sarı” ve de deyimlerimizde yaşattığımız “hastalık belirtisi sarı” milletimizin renkleri tam anlamıyla idrak etmiş olduğunu bizlere kanıtlar niteliktedir. Yine hastalık tedavisinde kullanılan sarı rengini sağlıklı zamanda giymeye Uygur Türkleri arasında iyi bakılmaz.

Günümüzde sarı rengini tercih edenlerin ikna kabiliyetlerinin kuvvetli olduğuna, özgürlüğe düşkün olduklarına, ikna edici olup yöneticilik vasıflarına sahip olduklarına değinilir. Sarı renginin Türklerde merkezi temsil etmesi, merkezde de hakanın bulunması söz konusudur. Merkezde bulunan hakan bugün psikolojide sarı rengini tercih edenlerin sahip olduğu iddia edilen melekelere sahip olmak zorunda olan şahsiyettir. Özgürlüğüne bağımsızlık anlamında değer veren bir milletin yöneticisi olan ikna edici bir hükümdar, enerjik bir komutan olmak merkezin rengi sarının gizeminde saklı olabilir.

Doru - Yağız

Doru rengi özellikler atları tanımlamak için kullanılan bir renktir. Kısaca bir at rengidir, denebilir. “Yelesi ve kuyruğu kara diğer yerleri kızıl renkli at; bazılarında göre

siyahla kırmızı arasında bir renk. Hurma renkli at.”²³ Gerek Dede Korkut'ta “doru” şekliyle gerekse Göktürk metinlerinde “torug” şekliyle hep at ve aygırları tanımlamak için kullanılmıştır. Bugün için kahverengine denk geldiğini söylenebilir.

“Alma alı, satma sarı, yağızın da binde biri ille doru ille doru” atasözünden de anlaşılacağı gibi soru renkli at biz Türk milleti için büyük bir önem teşkil etmektedir.

Yön olarak doru güneyi temsil eder.

Göktürk Abidelerinde “yağız” olarak geçen bu renk kızılımsı kahverengi anlamına gelerek doru rengine yakın bir anlam taşır. “Üze kök tengri asra yağız yir kılundukta ikin ara kişi oğlu kılınmış.”²⁴ cümlesi Kül Tigin abidesi Doğu yüzünde yer almaktadır. Yer ve gök zıtlığına yer verilen bu cümlede yer tanımlanırken yağız kelimesi kullanılmıştır. Yağızın anlamı kahverengi diğer deyişle toprak rengidir.

Bugünkü renk bilimine göre kahverengi insanı hızlandıran, hızlı hareket etmesine sebep olan renk olarak tanımlanır. Bu bilgi ışığında yemek şirketleri restoranlarında kahverengi kullanarak müşterilerinin hızlı hareket etmesini sağlamaya çalışırlar. Nitekim fastfood gıda şirketleri pazarlamada renklerin etkisinden faydalanmayı hedeflemektedir. Kahverengine hızlılık açısından baktığımızda adeta savaş coğrafyasında yaşadığını söyleyebileceğimiz Türklerin “doru” ata olan düşkünlüklerinin ve övgülerinin bu atların hızlarıyla ilgili olduğunu da görürüz.

Kahverengi psikolojide sağlamlığı, güvenilirliği simgeler. Yine Türk inanışlarında bu anlayışa yakın bir durum söz konusudur. Türk tarihinin en önemli savaş unsurlarından ve günlük hayatı kolaylaştırıcı etkenlerinden olan atların kahverengi olanı hızlı olmasının yanında güvenilir olmasıyla da mühim bir yere sahiptir. Savaş atları sağlam ve güvenilir olup savaş ortamında hayatta kalmayı başarmalıdır.

²³ Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı*, 273.

²⁴ Ergin, *Orhun Abideleri*, 8.

Sonuç

Renkler mefhumu tüm milletlerin sözlü kültüründe yaşadığı ve bazı zamanlarda değişik anlamları işaret ettiği gibi global olarak ortak anlamlar da taşımaktadır. Türklerin renk algılama çizgisine baktığımızda ise din anlayışının mitolojik sistemlere dayandırıldığı zamanlardan İslamiyet'i kabul ettikten sonraki anlara hatta şu ana kadarki süreçte bile aynı istikamette seyrettiğini açıkça görürüz. Oğuz Kağan Destanındaki ışık ve rüya motiflerinden tutun bugün İslamiyet sonrası nur ve ilahi nitelikli olduğuna inanılan rüyalarda hep benzer noktalar vardır. Her iki zamanda da Türkler ışığa, nura, beyazlığa büyük önem vermişlerdir. Arapların istihare anlayışı dua ve namazdan ibarettir. Türklerdeki istihare anlayışında renklerin de işin içinde büyük bir rol oynadığı ve rüyadaki renklerin manevi âlemde büyük bir mana taşıdığı kabul edilmektedir ki istihare namazı kılıp uyuyan kişi rüyasında yeşil ve beyaz renklerini görürse gönlündeki dilek onun için hayırlıken siyah ve kırmızı renkler görürse dileği ve düşündüğü onun için şerri işaret etmektedir. Tüm bu renk algısının devamı niteliğinde modern anlamda renk biliminde de renklere atfedilen anlamların aynı çizgide ilerlediği görülmektedir. Denilebilir ki renklerle ilgili sayısız unsurun İslamiyet öncesi Türklerden İslamiyet sonrası Türklere, mitolojik motiflerden tasavvufi tasavvura, atasözleri ve deyimlerden günümüz renk bilimine kadar aynı çerçevede yorumlandığı karşı konulmaz bir hakikattir.

Kaynaklar

ABDULLAH, B., *Kitab-i Dede Gorgut'da Renk Simvolikası*, Bakü: Çaşıoğlu Yayınevi, 2004.

ALİZADE, R., *Türk Mitolojisinde Kültler*, İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi Yayınları, 2012.

AYVERDİ, İ., *Kubbealtı Lugatı/Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, Ocak 2010.

BAYRAKTAR, N., Kara ve Siyah Renk Adlarının Türkçede Kavram ve Anlam Boyutu Üzerine, Ankara: *Dünyada Türkçe Öğretimi 6. Sempozyumu*, 15-16 Nisan 2004.

ERCİLASUN, A.B. ve AKKOYUNLU, Z., *Divan-ı Lügati't-Türk*, Ankara: TDK Yayınları, 3. Baskı, 2018.

ERGİN, M., *Orhun Abideleri Bilge Kağan Yazıtı Kuzey Yüzü*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2000.

ERGİN, M., *Orhun Abideleri Kültigin Abidesi Doğu Yüzü*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2000.

ERGİN, M., *Orhun Abideleri Tonyukuk Abidesi Doğu Yüzü*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2000.

GÖKYAY, O.Ş., *Dedem Korkudun Kitabı*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2006.

KAYA, D., *Türk Edebiyatı Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Kavramları ve Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları, 3. Baskı, 2014.

USER, H.Ş., *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*, Konya: Kömen Yayınları, 2009.

VELİ NERİMANOĞLU, K., *Türk Halkbilimi Dili ve Poetikası Fikir Hayatı*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1. Baskı, 2011.

VELİ NERİMANOĞLU, K., *Türk Lenguafolkloristiğine Giriş*, İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi Yayınları, 2018.